

بحثی درباره کتابهای درسی و آموزش ادبیات در دبیرستان

مریم احمدی

در میان درس‌هایی که دانش‌آموزان در مقاطع گوناگون تحصیلی فرا می‌گیرند ادبیات فارسی بحق جایگاه ویژه‌ای دارد، چرا که ادبیات هر ملت نشانه‌ای از فرهنگ و هویت آن ملت است. افزون بر این، چون درس ادبیات یکی از مهمترین وسایل آشنایی کودکان و نوجوانان با زبان فارسی سالم و درست و زیباست و نیز دوره آموزش ابتدایی و متوسطه یکی از حساسترین دوره‌های آموزش زبان فارسی است، درس ادبیات و کتابهای مربوط به آن، جدا از اهمیت ویژه‌ای که به آن اشاره شد، مسؤلیت سنگین آموزش و گسترش این زبان را نیز بر عهده دارد. هم از این روست که بهبود کیفی کتابهای ادبیات فارسی و شیوه‌های تدریس آن را باید اقدامی جدی و مهم در زمینه شناساندن فرهنگ و هویت ملی و نیز آموزش و گسترش زبان فارسی درست و شیوا به شمار آورد. این مقاله خلاصه قسمتی است از یک کار پژوهشی درباره کتابهای فارسی دبیرستان که هدف آن یکی بررسی کمی و کیفی مطالب کتابهای فارسی دبیرستان و تعیین چگونگی ارتباطشان با مخاطب و سوابق آموزشی او و دیگری بررسی اهداف آموزش ادبیات بوده است.

در این پژوهش، ابتدا کمیّت مطالب هر یک از کتابها، به تفکیک قالب و محتوی، و نسبت هر یک به حجم کل کتاب سنجیده شده است. سپس با آوردن مثالهایی از درسهای هر کتاب، کیفیت آنها از نظر سادگی و پیچیدگی، ارتباط آنها با زبان فارسی زیبا و هنرمندانه و سرانجام زبان فارسی امروزی بررسی شده است. در بخش دیگری از این پژوهش، بخش دستورزبان کتابها، تمرینهای مربوط به هر درس و نیز بخش لغت-معنی درسها مورد بررسی قرار گرفته است.

همان‌گونه که اشاره شد، درس ادبیات فارسی مسؤلیت آموزش و گسترش زبان فارسی، آشنا کردن دانش‌آموزان با

نمونه‌های ادبی زیبا و هنرمندانه از نظم و نثر کهن و امروزی، تقویت زبان فارسی گفتاری و نوشتاری معاصر و آموزش اصول و کلیات دستورزبان و فنون ادبی لازم برای شناخت کلی زبان و ادب فارسی را بر عهده دارد. طبیعی است که اگر درسی بتواند به چنین هدفهایی برسد، دانش‌آموزان را بتدریج در درک زیباییهای ادبی و پیامهایی که ادبیات حامل آن است توانا می‌کند، تا در آینده به هر دانشی که روی آورند و در آن تخصص یابند، به گنجینه‌ای پر بها و افتخارآمیز از ادبیات سرزمین خویش مجهز باشند و زبان را نیز به صورت عنصری مؤثر در انتقال افکار و برقراری ارتباط و وحدت میان هم‌میهنان خویش و حفظ هویت فرهنگی و ملی به کار گیرند و نه تنها با استفاده نادرست و بیجا از کلام به آن لطمه نزنند بلکه به پالایش و والایش آن نیز یاری رسانند.

دستیابی به همه این هدفها کار ساده‌ای نیست و حتی برای رسیدن به بخشی از آنها نیز باید برنامه‌ریزیهای دقیق و دلسوزانه‌ای برای تهیه کتابهای درسی و تربیت آموزگاران صورت گیرد.

*

در آموزش متوسطه عمومی (بجز رشته فرهنگ و ادب) هر سال يك کتاب درسی به نام کتاب فارسی و آیین نگارش تدریس می‌شود. در هر کتاب حدود سی درس گنجانیده شده است. این درسها بخشها یا خلاصه‌هایی از قطعات نظم و نثر گذشته یا معاصر است. در ضمن در هر کتاب به منتهایی نیز برمی‌خوریم که به منظور چاپ در کتاب درسی نوشته شده است. به دنبال هر درس بخشی با عنوان توضیحات، به معنی کردن لغتهای مشکل درس و توضیحاتی درباره بعضی اصطلاحات یا اسمهای خاص اختصاص یافته است. پرسشهایی از متن درس، نکاتی از دستورزبان و تمرینهای مربوط به آن نیز در کتابهای فارسی دبیرستان دیده می‌شود. مطالب مختصری از تاریخ ادبیات نیز بعضی از درسها را همراهی می‌کند. بخش پایانی کتاب به آیین نگارش اختصاص داده شده است.

در بخش درسی منتهایی از نظم و نثر کهن و جدید انتخاب شده است که تقریباً هیچ‌گونه نظم و پیوند منطقی در آنها دیده نمی‌شود، منظور از نظم و پیوند منطقی در این‌گونه کتابها وجود نوعی هماهنگی زمانی و محتوایی بین متون است. مثلاً دسته‌بندی کردن متنها بر اساس تاریخ نگارششان می‌تواند به گونه‌ای معرف چگونگی اوضاع اجتماعی و ادبی در هر دوره و نیز تحول تاریخی زبان باشد. نوع دیگری از نظم و پیوند که به هر حال بدون ارتباط با اولی نیست، ارتباط درسها از نظر سادگی و پیچیدگی آنهاست؛ مثلاً درسهای ساده‌تر اول قرار گیرند و درسهای مشکلتر بعد از آنها. به این ترتیب دانش‌آموزان در برخورد با کتاب درسی خود

است. بخشهای عمده‌ای از دستور زبان در دوره عمومی دبیرستان تکرار دستور زبان دوره راهنمایی است؛ البته با سبک و روشی دیگر. دانش‌آموزان یا آن مطالب را طوطی‌وار از حفظ شده‌اند و قادر به استفاده عملی از آنها نیستند یا در برخورد با این چندگانگی گیج و حیران می‌مانند. به این تثنت دستور زبان کتابهای درسی، چندگانگی روشهای تدریس و برداشتهای دبیران از مفاهیم دستوری را نیز باید افزود و آنگاه حاصل را ارزیابی کرد. پیچیدگی مسئله تا بدانجا می‌رسد که دیگر دستور زبان نه تنها کلیدی در دست دانش‌آموزان نیست تا برای گشودن رمز و راز کلام و پی بردن به ساختار زبان و بهره‌گیریهای خلاقانه استادان سخن از زبان، از آن بهره‌گیرند، بلکه در عمل همواره قوزی می‌شود بالای قوزهای آموزش ادبیات در دبیرستان.

رسم الخط و نشانه‌گذاری در کتابهای فارسی دبیرستان نیز یکنواخت و هماهنگ نیست. برای روشنتر شدن آنچه گفته شد، بحث حاضر را با عرضه نتایج بررسی بسیار فشرده آماری و کمی و کیفی کتاب فارسی سال اول دبیرستان به پایان می‌رسانیم. با اشاره دوباره به این که متن کامل این پژوهش، فضایی بیش از یک مقاله می‌طلبد.

بخش خواندنی کتاب فارسی اول دبیرستان، یعنی آنچه پس از کم کردن بخش توضیحات و دستور زبان و پرسشها و تمرینها باقی می‌ماند، شامل حدود ۴۷۵ صفحه نثر و ۲۰۱ بیت نظم است، که این ابیات بدون در نظر گرفتن بیتهای پراکنده‌ای است که گاه در میان بخشهای مثنوی کتاب آمده است.

بررسی هدفها و پیامهای هر درس

از کل این مجموعه، ۵۸ درصد از نثرها و ۷۳ درصد از نظرها دارای هدفهای زیر است:

خداشناسی، شناخت قرآن، پیامبران، امامان و اسلام، اهمیت شهادت و شهید، اهمیت اسلام به عنوان راه نجات مردم مشرق زمین، ارزش دست شستن از دنیا و دل نبستن به آن، مذمت حرص و آز، مکافات ظالمان به دست روزگار و مقام معنوی انسان. ۴۱ درصد از نثرها و ۲۷۵ درصد از نظرها را درسهایی با هدفهای زیر تشکیل می‌دهند:

نکوهش مردم آزاری، تضاد دانش و ثروت، زیانهای شراب، اهمیت استقلال فرهنگی، ارزش و احترام پدر و مادر، اهمیت نظم در عالم، نکوهش بی‌توجهی به املائی کلمات، معرفی چند تن از بزرگان علم و ادب، ارزش کار و آموختن، ارزش احسان و خوبی، توجه نکردن به عیوب ظاهری و ارزش تفکر انسان.

گفتنی است که در برخی از درسهایی که در این رده قرار می‌گیرند، اشاره‌ای ضمنی به هدفهای گروه اول نیز دیده می‌شود.

نوعی نظم فکری پیدا می‌کنند که از مقدمات ضروری هر آموزشی است؛ درحالی که کتاب درسی از چنین نظم بی‌بهره است. محتوای درسهای کتابهای فارسی معمولاً نصیحت مستقیم، پیامهایی شعارگونه و کلیشه‌ای است که همه آنها تا حد زیادی به دور از ویژگیهای آثار ادبی است (چگونگی و میزان این گونه پیامها با ارائه نتایج بررسی آماری که بعداً خواهد آمد، روشنتر می‌شود). میزان استفاده از قطعات نظم و نثر واقعاً امروزی به حد چشمگیری کم است. منظور از «واقعاً امروزی» آن است که متنی، اعم از نظم یا نثر، دارای ویژگیهای ادب امروز باشد نه اینکه تنها نویسنده‌اش معاصر باشد اما سبک بیان و محتوای اثر امروزی نباشد. در کتابهای درسی به این گونه آثار که بین زمان زندگی نویسنده و سبک نگارش او هماهنگی نیست، بسیار برمی‌خوریم. این نکته‌ای است که می‌تواند در بررسیهای آماری تا حدی گمراه‌کننده باشد، به این معنی که متونی جزو متون امروزی به حساب آیند که سبک و محتوای آنها مربوط به زندگی امروز نباشد. از نظر زبان و بیان در کتابهای درسی دبیرستان کمتر به متنی برمی‌خوریم که سادگی، زیبایی، روانی و عمق معنی را توأم داشته باشد. درسهایی که از متون کهن برگرفته شده معمولاً دارای جمله‌بندیهای پیچیده، دور از ذهن، پر از لغتهای مشکل و مهجور و مرده است که دانش‌آموزان پس از فهمیدن آنها، که بسیار به زحمت نیز انجام می‌شود، هیچگاه نمی‌توانند در نوشته‌های خود - که اغلب با گرایش طبیعی به ساده‌نگاری همراه است - آنها را به کار برند و یا به خاطر بسپارند تا بلکه در جای دیگری در درک معنی متنی دیگر از آن بهره‌گیرند.

نمونه‌هایی که از آثار نویسندگان و شاعران معاصر انتخاب شده است، اگر هم دارای مشکلی نباشند که قبلاً به آن اشاره شد، کمتر می‌توان جنبه‌های قوی هنری و ادبی در آنها یافت و معمولاً به نوشته‌های روزنامه‌ای شبیه‌ترند تا آثار وزین ادبی و در خور کتابهای درسی و کارآموزی.

بخشهای دستور زبان کتابهای فارسی هر يك از سالهای تحصیلی، مجموعه‌ای ناهماهنگ را تشکیل می‌دهند و این ناهماهنگی هم در ارتباط کتاب هر سال با کتابهای سالهای قبل و بعد آن دیده می‌شود، و هم در درسهای مختلف خود آن کتاب. پرداختن به جزئیات این ناهماهنگیها از حوصله این مقاله خارج

در این بررسی منظور شکافتن کمیت و کیفیت پیامها در متونی است که به نوعی با مفاهیم عامتر ارتباط دارند (متون نوع دوم)، نه آن دسته از متنها که به آموزش مستقیم عقاید و اندیشه‌های دینی اختصاص یافته‌اند. اما در عین حال نباید ناگفته گذاشت که بازنگری ساختار ادبی درسهایی که حامل این گونه پیامها هستند نیز مباحثی قابل توجه است که در جای خود به آن خواهیم پرداخت.

چگونگی و میزان ارائه پاره‌ای از پیامهای نوع دوم

○ ارزش آموختن فقط در سه بیت زیر به چشم می‌آید:

میاسای ز آموختن يك زمان
به دانش میفکن دل اندر گمان
چو گویی که وام خرد تو ختم
همه هر چه بایستم آموختم
یکی نغز بازی کند روزگار
که بنشاندت پیش آموزگار

ارزش آموختن در این شعر فردوسی در ارتباط با بازی روزگار و گردش آن به ضرر افراد مغرور و خودخواه طرح می‌شود. از فردوسی و نیز از این پیام در بخشهای دیگر کتاب اثری نیست. ○ ارزش کار در حکایت «دو برادر یکی خدمت سلطان کردی و دیگری به زور بازو نان خوردی...» آورده شده که در مجموع شش سطر است و با این دو بیت پایان یافته است:

عمر گر انمايه در این صرف شد
تا چه خورم صيف و چه پوشم شتا
ای شکم خیره به تایی بساز
تا نکنی پشت به خدمت دو تا

○ مقایسه دانش و ثروت در دو بیت زیر دیده می‌شود:

دانش و خواسته است نرگس و گل
که به يك جای نشکفند بهم
هر که را دانش است، خواسته نیست
و آنکه را خواسته است دانش کم

دانش و ثروت را به کرات در موضوعهای انشاء و بحثها و گفتگوها در کنار یکدیگر قرار داده‌ایم و مقایسه کرده‌ایم و دانش آموزان نیز چنین کرده‌اند، اما هرگز به این صراحت این دو را ضد هم ندیده‌ایم، آیا برآستی چنین است؟ یا باید چنین باشد؟ آیا این پیام درستی است؟

○ وصف گل در این دو بیت دیده می‌شود:

گل نعمتی است هدیه فرستاده از بهشت
مردم کریمتر شود اندر نعیم گل
ای گل فروش گل چه فروشی به جای سیم
وز گل عزیزتر چه ستانی به سیم گل

گل زیباست و هر آنچه در هماهنگی با طبیعت قرار گیرد جایی هم در ادبیات دارد. همه هنرمندان هم به گونه‌ای از طبیعت الهام گرفته‌اند و تأثیر آن در آثارشان بازتاب یافته است. در واقع توصیف ادبی طبیعت یکی از پایه‌های قوی آثار ادبی بوده و هست، اما سهم کتاب اول دبیرستان از نگاه ادیبانه به طبیعت فقط همین دو بیت است و بس!

○ ارزش فکر انسان در این بیتها آمده است:

بهایم خموشند و گویا بشر
زبان بسته بهتر که گویا به شر
چو مردم سخن گفت باید به هوش
وگر نه شدن چون بهایم خموش
به نطق است و عقل آدمیزاده فاش
چو طوطی سخنگوی نادان میباش

بجز یکی دو شعر دیگر که به دلیل غلبه پیامهای گروه اول، در آن گروه قرار می‌گیرند، این تنها شعری است که از فکر و اندیشه انسان صحبت می‌کند.

○ ارزش احسان و خوبی در درس «پند سعدی» و در شعر معروف سعدی، آمده است با مطلع:

به ره در یکی پیشم آمد جوان
به تک در پیش گوسفندان دوان
و شاعر به اینجا می‌رسد که:

هنوز از پیش تازیان می‌دوید
که جو خورده بود از کف مرد و خوید
و سرانجام نتیجه‌گیری می‌شود که:

نه این ریسمان می‌برد با منش
که احسان کمندی است بر گردنش

در این شعر ظاهراً احسان و نیکی نسبت به حیوانات مورد نظر بوده است و طبیعی است که نمی‌شود رفتار غریزی و انعکاسی حیوانات را با آنچه انسان از روی آگاهی و اراده انجام می‌دهد مقایسه کرد. اگر این شعر را تمثیلی از زندگی انسانی بگیریم و وجودش را در کتاب درسی به دلایلی دیگر توجیه کنیم آنگاه جای هدف یاد شده، یعنی تأکید بر ابعاد انسانی ارزش احسان و خوبی، در این کتاب خالی است.

○ توجه به استقلال فرهنگی را در بخشی از پیام امام خمینی و نیز در بخشی برگزیده از رساله مجدیبه، که مربوط به دوره ناصرالدین شاه است، می‌بینیم. خواندن رساله مجدیبه مضر نیست و شاید لازم هم باشد، به شرط اینکه خواننده حضور ذهنی نسبت به اوضاع اجتماعی آن دوره داشته باشد و بتواند آنچه را می‌خواند با اوضاع آن روزگار تطبیق دهد. حتی اگر بپذیریم که این گونه متنها در کتاب درسی ضروری است، چرا که مثلاً

چگونگی زبان و بیان

در این بخش، پس از اشاره‌ای آماری به چگونگی زبان درسهای کتاب فارسی اول دبیرستان، نمونه‌هایی از هر مورد ذکر خواهد شد. مطالب کتاب را از این نظر به چهار گروه می‌توان تقسیم کرد:

(۱) نظم و نثر کهن و پیچیده و دور از ذهن؛

(۲) نظم و نثر کهن و ساده؛

(۳) نظم و نثر امروزی و پیچیده و دور از ذهن؛

(۴) نظم و نثر امروزی و ساده.

(در این طبقه‌بندی عنوان «قدیمی» یا «کهن» را برای متونی به کار برده‌ایم که پیش از قرن سیزدهم ه.ق. نوشته شده‌اند.)
○ گروه اول: حدود ۸۵ صفحه نثر و ۴۴ بیت نظم از مطالب کتاب نثر و نظم کهن، نامانوس و مشکل است. برای مثال به بخشهایی از چند درس توجه می‌کنیم:

□ درس ۱۱:

گویی از مجمر دل آه او پسِ قرنی
به محمد نفس حضرت رحمان آرد
رقص درگیرم چون ذره که صبح صادق
نزد او مژده خورشید درافشان آرد
شادمان گردم چون دلشده‌ای کز زاریش
هم ملامتگر او وعده جانان آرد

□ درس ۱۲:

... پس همیدون از موجب خرد بر فرزند واجب بود پدر و
مادر خود را حرمت داشتن... که پدر و مادر منبت نیکی و
اصل پرورش تواند و چون در حق ایشان مقصر باشی
چنان نماید که سزای هیچ نیکی نباشی که آن کس که
حق شناس نیکی اصل نباشد، نیکی فرع را هم حق نداند،
و با ناسپاسان نیکی کردن از خیرگی بود و تو نیز خیرگی
خویش مجوی و با پدر و مادر خویش چنان باش که از
فرزند خویش طمع داری که با تو باشند، ازیرا که آن که از
تو زاید، همان طبع دارد که تو از او زادی...

□ درس ۱۷:

... تمامی آنچه در دنیا برای آبادانی عالم به کار شود و
اوساط مردمان را در سیاست ذات، خانه و تبع خویش بدان
احتیاج افتد، مثلا نفاذ کار دهقان هم بی از آن ممکن
نگردد، در این آیت پیامده است و کدام اعجاز از این فراتر
که اگر مخلوقی خواستی که این معانی در عبارت آرد،
بسی کاغذ مستغرق گشتی و حق سخن بر این جمله
گزارده نشدی.

□ درس ۲۶:

... پس در حقیقت دانیم که مشاهده دل و سر جان علی مر

دانش‌آموزان را با بعضی مسایل اجتماعی و فرهنگی يك دوره تاریخی کشورمان و نیز با نثر ویژه آن دوره آشنا می‌کند، باز هم در جایی که بتوان چنین هدفی، یعنی تأکید بر استقلال فرهنگی، را با منتهایی مناسب و مرتبط با اوضاع امروز در کتاب درسی تأمین کرد، آوردن منتهای دشواری مانند این درس، چندان سودمند نیست. بخشی از این متن چنین است:

شتر مرغهای ایرانی که از پترزبورغ و سایر بلاد خارجه برگشته‌اند و دولت ایران مبلغها در راه تربیت ایشان متضرر شده، از علم دیپلمات و سایر علوم می‌که به تحصیل و تعلم آن مأمور بودند، معلومات آنها به دو چیز حصر شده: استخفاف ملت و تخطئه دولت. در بدو ورود پای ایشان روی پا بند نمی‌شد که از اروپا آمده‌اند. از موجبات اخذ و طمع و بخل و حسد به مرتبه‌ای تنزیه و تقدیس می‌کنند که همه مردم به شبهه می‌افتند که آب و هوای بلاد خارجه عجب چیزها از آب بیرون آورده، گویا توقف آنجا، بالذات مربی است و قلب ماهیت می‌کند...

بخشهایی از کتاب نیز به آشنا کردن دانش‌آموزان با بزرگان علم و ادب اختصاص یافته است. در این بخش سعدی، ابن سینا، محمد زکریای رازی، سید اشرف الدین گیلانی و اقبال لاهوری معرفی شده‌اند. معرفی سعدی و ابن سینا با توجه به طرز تفکر اسلامی و ایمان قلبی‌شان به خداوند و اسلام، محمد زکریای رازی به خاطر تدوین طب اسلامی، اقبال لاهوری به جهت پیش انقلابی و اسلامیش و سید اشرف الدین گیلانی از جهت و ارستگی او انجام شده است. از این دلایل کلی بگذریم، دلیل مشخص انتخاب این بزرگان روشن نیست و همان عدم پیوندی که در عرضه سایر مطالب دیده می‌شود و در آغاز از آن سخن رفت، در اینجا نیز به چشم می‌خورد.

از یکی دو درس دیگر با پیامهایی مثل اهمیت نظم در عالم، نکوهش بی‌توجهی به املائی کلمات و احترام به پدر و مادر در قسمت مربوط به زبان یاد خواهد شد. در اینجا اشاره به این نکته لازم است که هر سه این مفاهیم هم مناسب گروه سنی دانش‌آموزان است و هم ضرورت دانستن آنها آشکار است، اما بجز اولی در دو مورد دیگر مطالب با چنان زبان و بیانی ارائه شده که خواننده و شنونده را از محتوای آن دوریان نسبت به آن خسته و بی‌میل می‌کند.

در متنهای این گروه نیز، گرچه دانش آموزان از نظر زبان و بیان با اشکال کمتری مواجه می شوند، تکراری بودن محتوا و نداشتن تنوع و زیبایی و لطافت ادبی شوق خواندن را در دانش آموزان ضعیف و گاه ایشان را خسته و کسل می کند. (مانند نمونه ای که از درس ۲۳ ارائه شد).

○ گروه سوم: ۲۱۵ صفحه نثر و ۲۲ بیت از مطالب کتاب از آثار پدیدآورندگان معاصر است. این مطالب گرچه جزو ادبیات معاصر محسوب شده اند، زبانی نامأنوس و غیر امروزی دارند. به این ترتیب از ۴۷۵ صفحه کل نثر کتاب ۳۰ صفحه آن به نثرهای مشکل - چه قدیمی چه امروزی - اختصاص پیدا کرده است. به نمونه هایی از این دست توجه کنید.

□ درس ۶:

... ممکن است که انشای کسی سست و نارسا و مبهم و دور از قواعد فصاحت و بلاغت باشد، اگر چه رفع این عیوب نیز تا حدی به مدد تتبع آثار بزرگان ادب و ممارست در خواندن و به حفظ سپردن گفته های فصیح و بلیغ فراهم آید، لیکن چون نویسنده ای هم مانند شعر تا حدی موقوف به استعداد ذاتی و طبع خدادادی است، باز می توان صاحب چنین نوشته ای را معذور داشت و از او چیزی را که خدا به او نداده است و تدارک آن به اکتساب مقدور نبوده، نخواست... دیگر میزانی برای تشخیص صحیح و سقیم برای کسی به جا نمی ماند و هرج و مرج غریبی پیش می آید که هیچ کس معنی نوشته دیگری را نمی فهمد و غرض اصلی از وضع خط و توقیفی قرار دادن آن که تفهیم و تفاهم باشد، یکباره از دست می رود...

□ درس ۱۰:

... این سینا برای پیامبران به عقل قدسی یعنی عقلی که به مدد آن با مبدأ فیض ارتباط دارند، قائل است و آنان را به سبب همین عقل قادر به اتیان معجزه می داند و معتقد است که پیامبران از آن جهت واجب الطاعه اند که عقل کل اند... چنانکه از وجود علی (ع) در میان مردم به عنوان معقول در میان محسوس یاد می کند...

□ درس ۱۴:

ناموس ازل را تو امینی تو امینی
دارای جهان را تو یساری تو یمینی
ای بنده خاکی تو زمانی تو زمینی
صهبا یقین درکش و از دیر گمان خیز
عالم همه ویرانه ز چنگیزی افرنگ
معمار حرم باز به تعمیر جهان خیز

جلال و جمال و عزت و هیبت الله را بیش از مشاهده زنان بیگانه بود مر یوسف مخلوق را، پس ایشان چنین ببخود شدند و از درد خود خبر نداشتند، اگر علی چنان گردد که گوشت و پوست وی ببرند و از درد آن خبر ندارد، عجب نباشد و غریب نبود.

همان گونه که بخوبی پیداست، در مطالب این گروه مفاهیم و ساختارهای ابیات و جمله ها به نوعی است که درک مفهوم و معنی مطلب را برای دانش آموزان این گروه سنی مشکل می کند. مفاهیم متنها دور از ذهن، نامأنوس و خارج از حوزه شناخت و آگاهی و تجربه مخاطبان آن است. زبان و بیان پیچیده و دشوار است و برای درک آن به آمادگیها و انگیزه های لازم نیاز است. همین عوامل میزان بهره گیری دانش آموزان را از این متنها به حداقل می رساند.

○ گروه دوم: حدود ۵۵۵ صفحه نثر و ۹۵ بیت از مطالب کتاب به نثر و نظم کهن اما نسبتاً ساده اختصاص یافته است. پس به طور کلی از مجموع ۴۷۵ صفحه نثر و ۲۰۱ بیت نظم در کتاب، ۱۴ صفحه نثر و ۱۳۹ بیت نظم (۳۰ درصد نثرها و حدود ۶۹ درصد نظمها) برگرفته از متون قدیمی است. به نمونه هایی از درسهایی که در این گروه قرار می گیرند توجه کنید:

□ درس ۸:

یکی را بگفتم ز صاحب دلان
که دندان پیشین ندارد فلان
بر آمد ز سودای من سرخ روی
کزین جنس بیهوده دیگر مگوی
تو در وی همان عیب دیدی که هست
ز چندان هنر چشم عقلت بیست

□ درس ۱۷:

سید علیه السلام، بجز از آن که شب و روز اهل مکه را دعوت کردی و ایمان و اسلام برایشان عرضه کردی، چون بشنیدی که کسی از قبایل عرب آمده است، به مکه رفتی و او را دعوت کردی و اسلام بر وی عرضه کردی...

□ درس ۲۳:

هیچ پادشاهی در خاندان ملك اصیل تر نبوده است از شیریوه بن پرویز بن هرمز بن نوشیروان بن قباد بن فیروز بن یزدجرد بن بهرام جور بن یزدجرد بن بهرام بن شاپور بن هرمز بن نرسی بن بهرام بن هرمز بن شاپور بن اردشیر بن بابک، زیرا که پدران او تا بابک همه پادشاهان جهان بودند و اصیل تر خلفا المستنصر بن المتوکل بن المعتصم بن الرشید بن المهدي بن منصور بوده است...

آمده اند و همچنین با یکایک افراد خاندانش، با همه هستی که بر روی زمین دارد، یعنی خانواده اش، آمده است تا در محراب شهادت قربانی کند، زیرا...

□ درس ۱۹:

... عده‌ای دیگر که وظیفه آنان مداوای زخمها بود و جراحی می‌کردند و به اصطلاح ما پزشک دستکار بودند... عمده کار و جهت اهمیت محمد زکریا این است که از روی دقت و کنجکاوی اقوال و عقاید پزشکان یونان و هندوستان را مورد مطالعه قرار داده و در آنها اجتهاد کرده و دیگران را نیز دعوت نموده است که تا مطالبی را درست نفهمند در شمار معلومات خود نیاورند...

همان‌طور که می‌بینیم استفاده از پیوندهای متعدد و ساختن جمله‌های طولانی و خسته‌کننده، به کارگیری اصطلاحات قدیمی و نداشتن لطف و زیبایی ادبی نثرهای این گروه را خشک و خبری کرده است. شعرها نیز بیشتر جنبه آموزشی و تربیتی مستقیم دارد و از تخیل برانگیزی و لطافت و احساس شاعرانه تهی است. در ضمن گفتنی است که ۲۰ مصرع از نظمهای کتاب سرودی است که به دفعات از رادیو و تلویزیون پخش شده است و از آنجا که به اندازه کافی برای بچه‌ها آشناست، و در واقع با آوردن این شعر در کتاب درسی، در فرصت و امکانات محدود کتاب اسراف شده است.

اصرار به اعراب‌گذاری عربی برای بعضی از کلمه‌های جاافتاده در زبان فارسی نیز از روانی کلام این متنها می‌کاهد. مثلاً از آن جمله است: جور به صورت جور و میل به صورت میل و دور به صورت دور. برآستی کدام آموزگار و یا تدوین‌کننده کتاب درسی فارسی در خانه یا اجتماع مثلاً موقع غذا خوردن می‌گوید: من میل ندارم؟ یا چه کسی هنگام آندوه و ناراحتی و مانند آن می‌گوید: امان از جور روزگار؟ اگر استدلال این باشد که واژه‌های غیر فارسی را باید با تلفظ خاص زبان اصلی ادا کنیم، پس باید آمریکا را هم «امه ریکا» یا اروپا را «یوروپ» تلفظ کنیم.

در مجموع، با توجه به بخشهای گوناگون کتاب، میزان مطالبی که هم از نظر محتوا و مضمون و هم از نظر زبان و بیان بتواند به گونه‌ای هماهنگ در جهت هدفهای آموزش ادبیات گام بردارد ناچیز است. ممکن است هر يك از درسهای این کتاب شایسته آن باشد که در جایی دیگر و به منظوری دیگر در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد، اما این‌گونه کنار هم قرار گرفتن آنها به عنوان مطالب کتاب درسی ادبیات، در عمل نمی‌تواند جوابگوی نیازهای ذهنی، عاطفی و روانی دانش‌آموزان به زبان و ادبیات باشد و نیز نمی‌تواند جرقه‌ای را در دل آنها برافروزد تا در آینده شعله‌ای شود از عشق به فرهنگ و ادب سرزمین مادری.

□ درس ۱۸:

... برای آنکه حدیث دروغ را از راست تشخیص دهند ناچار گشتند در علل نفوس تأمل کنند و بدانند چه صفتی در نفوس بشر آنان را وادار به دروغگویی یا مجبور به راستگویی می‌کند، زیرا دروغ ساختن هم در نفوس بشر علل و قواعد منظمه دارد و راست گفتن همچنین و محتاج به شناختن و معاشرت با راویان حدیث و تجربه حالات و ملکات آنان گشتند و علم حدیث و درایه و رجال پدید آمد و نیز چون در قرآن برای نماز امر به تحصیل وقت و قبله شده بود، ناچار گشتند برای تعیین سمت قبله بلد و اوقات نماز هیأت و نجوم بیاموزند...

با توجه به این مثالها و نیز در نظر گرفتن ذوق و روحیه و خواست و توان دانش‌آموزان سالهای اول دبستان، این‌گونه متنها با اینکه امروزی‌اند، کمترین رابطه و پیوند را با جوان امروزی برقرار می‌کنند و در واقع همان تأثیری را بر دانش‌آموز دارند که متون کهن و ناملموس دارند، زیرا با وجود معاصر بودن، حال و هوای ادبیات امروز در آنها نیست.

○ گروه چهارم: ۱۲ صفحه نثر و ۳۰ بیت از مطالب منظوم کتاب، یعنی روی هم ۲۵ درصد از متون منثور و ۱۵ درصد از نظمها به زبانی ساده و آشنا بیان شده است. طبیعی است که به کار گرفتن زبان ساده و امروزی برای آوردن يك متن در کتاب درسی کافی نیست و انتظار می‌رود که نمونه‌هایی از این‌گونه آثار که برای کتابهای درسی برگزیده می‌شوند افزون بر سادگی از کیفیت ادبی نیز برخوردار باشند تا دانش‌آموزان را با ادبیات امروز به معنای واقعی آن آشنا کنند و انگیزه‌ای شوند تا خوانندگان و فراگیرندگان آن برای مطالعه ادبیات شوق و ذوق بیشتری پیدا کنند. با آوردن نمونه‌هایی از این گروه به کیفیت ادبی آنها نیز توجه می‌کنیم:

□ درس ۴:

... می‌بینیم که چقدر آگاهانه، با همه مقدمات و با دقت و با استدلال، با يك عزیمت و حرکت و هجرت پرشکوه و دقیق و تنظیم شده و با منزل به منزل روشنتر کردن راه و تفسیر کردن سرمنزل و سرنوشتی که به سویش حرکت می‌کند و با یک‌چین کردن اصحابش - مردانی که برای مرگ با او